

Een schrijfadviser op zoek naar een fundament

Renkema, Jan

Published in:
Traditie en progressie

Publication date:
1990

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Renkema, J. (1990). Een schrijfadviser op zoek naar een fundament. In A. G. H. Anbeek van der Meijden (Ed.), Traditie en progressie: Handelingen van het 40ste Nederlands Filologencongres (Vol. 40, pp. 193-200). 's-Gravenhage: SDU.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Een schrijfadviseur op zoek naar een fundament

J. Renkema, Open Universiteit Heerlen/Letterenfaculteit KUB

1. inleiding

Als het om schrijfadvies gaat, lijkt er sprake te zijn van veel traditie en weinig progressie. Al jaren geleden werden schrijfadvies vergeleken met het advies om een kamer te verwarmen door een lucifer onder de thermostaat te houden. Ook nu lijkt het erop of veel schrijfadvisers aan beginnende autorijders het advies geven om met een snelheid van 80 km per uur de snelweg op te gaan, terwijl die autorijders nog nauwelijks weten hoe ze moeten schakelen. De meeste schrijfadvies zijn op ten minste vier punten te bekritisieren.

1. Schrijfadvies zijn vaak te vaag geformuleerd. Advies als 'zorg voor een logische opbouw' of 'vermijd gedachtensprongen' roepen onmiddellijk vragen op: Wat is een logische opbouw? Hoe kan een gedachtensprong vermeden worden (als duidelijk is dat er inderdaad zo'n sprong is gemaakt)?

2. Veel schrijfadvies zijn inadequaet. Bijvoorbeeld 'vermijd de lijdende vorm' of 'gebruik geen tangconstructies'. De lijdende vorm is heel geschikt in een situatie waarin niet bekend is wie de handelende persoon is, of wanneer het niet belangrijk is die persoon te noemen. Een tangconstructie kan goede diensten bewijzen, wanneer een schrijver bepaalde informatie in het voorbijgaan wil noemen.

3. Weer andere advies zijn slecht onderbouwd door tekstonderzoek. Neem bijvoorbeeld het advies om geen zinnen te schrijven die langer zijn dan 25 woorden. Tot nu toe is nergens duidelijk gemaakt waarom juist hier de grens ligt. Dit nog afgezien van het feit dat zinnen niet alleen door hun lengte moeilijk zijn, en dat juist afwisseling in zinslengte de leesbaarheid positief kan beïnvloeden.

4. Schrijfadvies zeggen vaak weinig over de manier waarop lezers teksten beoordelen. Over dit vierde punt gaat deze bijdrage. Een belangrijke vooronderstelling bij het geven van schrijfadvies is, dat een tekst beter beoordeeld wordt wanneer op alle bovengenoemde en andere punten de advies worden opgevolgd. De kern van schrijfadvies is 'niet zus, maar zo', vanuit de overweging dat het 'zo' leidt tot een goed oordeel in termen van tekstbegrip, of aantrekkelijkheid voor een bepaald publiek.

Bij het beoordelen van teksten, door deskundigen of gewone lezers, doen zich echter problemen voor. De belangrijkste zijn de volgende.

1. Oordelen worden meestal in zeer vage bewoordingen gegeven. Bijvoorbeeld: 'de tekst loopt niet' of 'de tekst is rommelig' of 'ik snap het verband niet'.

2. Vaak is onduidelijk welk tekstelement aanleiding geeft tot een bepaald oordeel. Het oordeel 'rommelig' kan te maken hebben met een formeel kenmerk, bijvoorbeeld 'bijna elke zin begint op een nieuwe regel', maar ook

met de presentatie van ongeveer dezelfde informatie op verschillende plaatsen in de tekst.

3. De oordelen komen vaak niet overeen. Dit probleem behoeft, onder verwijzing naar de discussies over opstelbeoordeling, niet nader te worden toegelicht.

4. Wil men gebruik maken van lezersoordelen, dan moet er – zeker bij een uitgebreid onderzoek – een inzichtelijke en werkbare categorisering van oordelen worden ontworpen. In deze bijdrage ligt het accent op dit laatste punt.

Tot zover het kader en het bereik van dit artikel waarin een poging wordt ondernomen om een bijdrage te leveren aan de fundering van schrijfadvisen, door na te gaan hoe lezers oordelen over teksten, en door deze oordelen te categoriseren. Voor dit doel is een beoordelingsexperiment uitgevoerd.

2. een beoordelingsexperiment

In het kader van derde-geldstroomactiviteiten worden door de letterenfaculteit van de KUB nascholingscursussen verzorgd aan journalisten. De cursisten krijgen onder andere als opdracht om een nieuwsbericht te schrijven naar aanleiding van vooraf gegeven informatie. In overleg met de opdrachtgevers worden mappen met informatie samengesteld die de realiteit zo dicht mogelijk benaderen. Een van de onderwerpen was de renovatie van het stadion in Den Bosch. Het ging hier om een gemeentelijke nota met gedetailleerde informatie over de vernieuwing van het sportstadion. De cursisten kregen de opdracht een kort bericht op te stellen op basis van deze nota. Op deze manier zijn in diverse cursussen tientallen teksten geschreven over hetzelfde nieuwsitem. Zes van deze teksten, die op basis van een intuïtief oordeel in kwaliteit verschilden, zijn gebruikt in het experiment. Het gaat hier om teksten die alle ongeveer dezelfde selectie uit de basis-informatie bevatten. Zo kon worden voorkomen dat het oordeel wordt beïnvloed door de geselecteerde informatie-elementen. In de teksten zijn opvallende spelfouten en stijlfouten verbeterd. Dit is gebeurd omdat min of meer klassieke fouten het oordeel waarschijnlijk sterk beïnvloeden. Hier volgt een voorbeeld van een tekst die gebruikt is in het experiment. (Zie verderop voor uitleg over de cijfers 1, 2, 3 en 4 in deze tekst.)

(1) voorbeeldtekst

MEER AANDACHT VOOR VEILIGHEID IN DE VLIERT

DEN BOSCH -¹ De veiligheid³ voor spelers en publiek in het Bossche sportstadion De Vliert³ kan bij de komende opknopbeurt van het stadion aanmerkelijk worden verbeterd. De gemeente heeft de

5 renovatieplannen zodanig aangepast dat een betere vakindeling van de tribunes ontstaat, waardoor een efficiëntere⁴ scheiding van supporters mogelijk wordt.³ Voor de extra² werkzaamheden moet de gemeente Den Bosch 650.000 gulden meer² uittrekken. Dat is eens zoveel als² bij de oude¹ plannen.

10 Burgemeester en wethouders stellen de gemeenteraad van Den Bosch voor een aanvullend bedrag van ruim een miljoen⁴ gulden beschikbaar te stellen voor de extra werkzaamheden.¹ Voorwaarde³ is wel dat de rijksoverheid in het kader van de zogenaamde terugploegregeling een bijdrage levert. Die regeling is door het rijk in het leven geroepen om gemeenten te stimuleren bij bouwwerkzaamheden langdurig werkeloze
15 bouwvakkers weer aan de slag te helpen.² Met aannemer Ballast-Nedam zijn daarover afspraken gemaakt.³

Het extra werk dat nu bij de renovatie van De Vliert moet worden uitgevoerd bestaat uit het plaatsen van meer scheidingshekken op de
20 statribunes, waardoor de veiligheid voor de stadionbezoekers wordt verhoogd.¹ Tussen de vakken komen meer trappen, zodat het publiek in geval van nood het stadion sneller kan verlaten. Ook³ wil de gemeente⁴ meer veiligheid en comfort voor het publiek, door op de overdekte zittribunes individuele¹ stoelen³ te plaatsen en op de onoverdekte tribune zitstroken² aan te brengen.¹

Aan een veertigtal proefpersonen (gevorderde studenten en tekstwetenschappers) werden de zes teksten voorgelegd met het verzoek deze te rangschikken onder één van de volgende categorieën: ‘goed’, ‘middelmatic’ en ‘slecht’. Er werd geen toelichting gegeven op de inhoud van deze kwalificaties. Wanneer twee of meer teksten in één categorie terecht kwamen, moest daarna een gradatie in die categorie worden aangebracht. De proefpersonen moesten eveneens, tijdens het lezen, aangeven welk tekstelement tot een bepaald oordeel leidde, en bovendien achteraf een motivatie geven.

In deze opzet kon het eerste probleem bij tekstbeoordeling (vaagheid van de oordelen) gedeeltelijk worden ondervangen. Door het verzoek de teksten te ordenen van ‘goed’ naar ‘slecht’ werden globale kwalificaties als ‘onlogisch opgebouwd’ of ‘prettig leesbaar’ voorkomen. Het tweede probleem (de onduidelijke relatie tussen tekstelement en tekstoordeel) is in deze opzet niet aan de orde. Het is natuurlijk niet uitgesloten dat proefpersonen tekstelementen gaan ‘zoeken’ voor het onderbouwen van een al vaststaand oordeel, of hun motivatie achteraf aanpassen. Maar het ligt in de rede om te veronderstellen dat dit in een echte beoordelingssituatie ook zo gaat.

Het derde probleem (gebrek aan overeenstemming) bleek ook hier. De voorbeeldtekst hierboven werd als beste én als slechtste beoordeeld. Opvallend was ook, dat eenzelfde tekstelement aanleiding gaf tot een positief en negatief oordeel. Hier enkele voorbeelden.

(2) voorbeelden van oordelen

- 'De titel sluit goed/slecht aan op de tekst.'
- 'De opbouw is goed, want elke alinea begint met een nieuw onderwerp.'
- 'De opbouw is slecht, want de informatie is versnipperd.'
- 'De zinnen zijn te lang en bevatten te ingewikkelde constructies.'
- 'De zinnen lopen goed; ze zijn noch te lang noch te kort.'

In dit experiment met veertig proefpersonen zijn per tekst gemiddeld een vijftal elementen aangestreept, en van een gemotiveerd oordeel voorzien. Hoe kunnen nu deze oordelen worden gecategoriseerd?

3. criteria voor categorisering

Voor een goede categorisering van oordelen over teksten gelden in elk geval de volgende criteria.

1. De categorieën moeten betrekking hebben op vorm én inhoud. Het argument hiervoor is de beoordelingspraktijk. Beoordelaars maken vaak geen onderscheid tussen vorm en inhoud. Bovendien worden dezelfde noties gebruikt voor formele en inhoudelijke aspecten. Neem bijvoorbeeld de kwalificatie 'omslachtig'. Hiermee kan bedoeld zijn dat sommige woorden geschrappt moeten worden (meer formeel), maar ook dat een hele alinea met een uitgewerkt voorbeeld overbodig is (inhoudelijk).
2. De categorieën mogen niet gebonden zijn aan één tekstniveau. Ook hier geldt als argument de beoordelingspraktijk. Een kwalificatie als 'ingewikkeld' kan worden toegekend aan woorden, bijvoorbeeld vakjargon, maar ook aan zinnen of aan de tekst als geheel. Bij het voorbeeld 'omslachtig' hierboven kwamen ook al twee tekstniveaus aan de orde: het woordgebruik, en de opbouw in alinea's.
3. Uiteraard moeten de categorieën voldoende concreet zijn, en duidelijk van elkaar onderscheiden. Dit betekent echter niet, dat één tekstelement tot oordelen in dezelfde categorie moet leiden. Een eenvoudig voorbeeld kan dit verduidelijken. Neem een zin als: 'Er was bezwaar tegen deze plannen omdat ze te duur zouden zijn.' Het woordje 'zouden' kan in een bepaalde context aanleiding geven tot het oordeel '(nodeloos) omslachtig taalgebruik'. Maar dit oordeel is te vaag, en kan op ten minste drie manieren gespecificeerd worden. Het woordje 'zouden' is: a. overbodig wanneer het zeker is dat de plannen te duur zijn; b. onnauwkeurig wanneer de lezer mag verwachten dat er nadere informatie wordt gegeven; c. tegenstrijdig wanneer elders in de tekst voldoende zekerheid wordt geboden over het al dan niet duur zijn van de plannen.
4. Gezien het feit dat er over teksten tegenstrijdige oordelen worden gegeven, moeten er categorieën worden gekozen, met de mogelijkheid van een negatieve en positieve 'overschrijding'. Bij het beoordelen van teksten moet men, ongeacht een verschil in waardering, het ten minste eens kunnen worden over

het verschijnsel waarop een oordeel betrekking heeft.¹

4. vier basiscategorieën

Met behulp van de volgende vier categorieën kon 95 procent van de oordelen worden ondergebracht. Achter elke categorie staat ook de negatieve en positieve 'overschrijding'.

(3) beoordelingscategorieën

I	volledigheid	onvolledig	overvolledig
II	nauwkeurigheid	te vaag	te gedetailleerd
III	structurering	ongestructureerd	overgeordend
IV	consistentie	tegenstrijdig	eentonig

ad I. Deze categorie vertoont veel gelijkenis met de Griceaanse maxime voor gesprekken: 'Geef zoveel informatie als nodig is.' Een negatief oordeel moet gerelateerd kunnen worden aan het ontbreken van noodzakelijke informatie. Het oordeel 'overvolledig' kan bijvoorbeeld te maken hebben met herhalingen op alinea-niveau, maar ook met een pleonasme of een tautologie.

ad II. De informatie kan – ongeacht het aspect van volledigheid – al dan niet nauwkeurig of expliciet worden gepresenteerd. Het verschijnsel 'ambigüiteit' is een voorbeeld van onvoldoende nauwkeurigheid. Van overdreven nauwkeurigheid is sprake wanneer er te veel details worden vermeld. Het verschil tussen 'overvolledig' (I) en 'te gedetailleerd' (II) kan als volgt worden omschreven. In het eerste geval gaat het alleen om informatie die al op een andere plaats in de tekst is gepresenteerd. Bijvoorbeeld wanneer een schrijver tweemaal meedeelt dat een gebeurtenis op een bepaald tijdstip plaatsvindt. In de categorie nauwkeurigheid gaat het om de mate van precisie. Vergelijk de tijdsaanduidingen: 'het loopt tegen drieën' en 'het is 14.53 en 16 seconden.'²

ad III. Onder deze categorie vallen oordelen over de samenhang in de tekst, de ordening van informatie, en het onderscheid tussen hoofd- en bijzaken. Wanneer de tekst naar het oordeel van de lezer 'kop noch staart' heeft, of wanneer zinnen en alinea's 'uit de lucht komen vallen', is er sprake van een negatieve overschrijding. Hetzelfde geldt voor kwalificaties als 'versnipperde informatie' of 'ongemotiveerde alinea-indeling'. Een positieve overschrijding kan onder andere slaan op paragraaftitels met vier decimalen, of te veel verbindingswoorden, of een overmaat aan inleidende en samenvattende alinea's.

ad IV. Onder consistentie worden de oordelen gerangschikt die terug te voeren zijn op overeenstemming of parallellie. Bijvoorbeeld het consequent gebruik van woorden uit een bepaald register, of het vasthouden aan een bepaald indelingsprincipe. Een 'over-consistentie' is bijvoorbeeld een overdreven lang volgehouden beeldspraak, of te weinig afwisseling in woordkeus. Voorbeelden van het ontbreken van consistentie zijn: stijlbreuken, het schenden van de 'agreement'-regel, en het overspringen op een ander indelingsprincipe.

Zoals elke indeling kent ook deze haar beperkingen. Het gaat om basiscategorieën die gelden voor elke tekstsoort. Dit houdt in dat per tekstsoort wellicht nog toevoegingen noodzakelijk zijn. Voor het genre 'nieuwsbericht' zou dit bijvoorbeeld de categorie 'objectiviteit' kunnen zijn. Maar in dit verkennend onderzoek naar oordelen over een nieuwsbericht zijn geen oordelen gevonden die specifiek op deze categorie terug zijn te voeren.

Niet elk oordeel kon tot één van de vier basiscategorieën herleid worden. Een probleem vormde het verschijnsel 'woordherhaling': twee maal het woord 'stellen' in regel 9 en 11 van de voorbeeldtekst hierboven, en twee maal 'publiek' in regel 20 en 22. Er waren tekstbeoordelaars die dit verschijnsel aanvoerden om hun keuze voor 'slecht' te motiveren. Met enige goede wil kan men woordherhaling nog rangschikken onder 'over-consistent'. Maar wat te doen met de opmerking dat de zin die begint op regel 9 slecht loopt, omdat het woordje 'om' ontbreekt voor 'een aanvullend bedrag'? Of de opmerking dat de zin die begint op regel 17 slecht is opgebouwd omdat er geen komma staat tussen 'uitgevoerd' en 'bestaat'? Maar, zoals gezegd, 95 procent van de oordelen in dit experiment kon herleid worden tot de vier hier genoemde categorieën.³

5. toelichting op de basiscategorieën

In deze paragraaf worden de basiscategorieën geïllustreerd aan de voorbeeldtekst hierboven. De oordelen over deze tekst zijn representatief voor de oordelen over de andere teksten.⁴

I. volledigheid (de cijfers '1' in de voorbeeldtekst)

- regel 1. Dit bericht had moeten beginnen met een inleidende zin over de voorgeschiedenis. Niet met de deur in huis vallen.
- regel 8. Informatie over de oude plannen ontbreekt.
- regel 11. De hele zin is overbodig.
- regel 17. De informatie in deze zin is voor het grootste deel al eerder gegeven. Dit is een overbodige herhaling.
- regel 23. Het woord 'individuele' voor 'stoelen' is overbodig of pleonastisch. Stoelen zijn per definitie individueel.
- regel 24. Een algemene slotzin ontbreekt.

II. nauwkeurigheid (de cijfers '2' in de voorbeeldtekst)

- regel 6 en 7. De woorden 'extra', 'meer' en 'eens zoveel als' zijn te vaag. Hier is gedetailleerdere informatie vereist.
- regel 15. De uitleg over de terugploegregeling is te gedetailleerd.
- regel 24. Wat zijn zitstroken? Dit woord is onbekend; nadere informatie is noodzakelijk.

III. structurering (de cijfers '3' in de voorbeeldtekst)

- regel 1 en 2. Door de woorden 'veiligheid' en 'De Vliert' sluit deze eerste zin goed aan bij de titel.
- regel 6. Deze zin hoort bij de tweede alinea. Daarom moet hier een nieuwe alinea beginnen.
- regel 11. Deze zin sluit door het woord 'Voorwaarde' slecht aan bij de vorige zin.
- regel 16. Deze zin komt uit de lucht vallen.
- regel 21. Deze zin sluit niet goed aan. Het woordje 'Ook' suggereert dat er iets nieuws komt, maar de zin gaat door op de al eerder genoemde 'veiligheid'.
- regel 23. Het verband tussen 'veiligheid' en 'stoelen' is niet voor iedereen duidelijk.

IV. consistentie (de cijfers '4' in de voorbeeldtekst)

- regel 5. Het woord 'efficiënt' kan alleen bij zaken gebruikt worden en niet bij personen.
- regel 10. Het bedrag van 'een miljoen' is in tegenspraak met het eerder vermelde bedrag van '650.000 gulden'.
- regel 21. Hier lijkt het of de gemeente al een plan aanvaard heeft, terwijl eerder sprake was van een voorstel van B. en W.

Tot zover deze illustratie van de manier waarop oordelen herleid zijn tot de basiscategorieën. Uiteraard is er discussie mogelijk over de categorisering van enkele oordelen. Maar de uitkomsten van zo'n discussie zullen de categorisering niet wezenlijk beïnvloeden.

6. conclusies

Uit dit verkennend onderzoek kunnen de volgende (voorlopige) conclusies worden getrokken.

1. Bij het beoordelen van een tekst wordt veel meer gelet op inhoudelijke dan op formele kenmerken. Het aantal oordelen dat herleid kan worden tot de categorieën 'volledigheid' en 'nauwkeurigheid' beslaat ongeveer de helft van het totaal aantal oordelen. Ook oordelen over 'structurering' en 'consistentie' zijn vaak inhoudelijk gemotiveerd.
2. In dit experiment werden oordelen zelden tot nooit gemotiveerd onder verwijzing naar klassieke taalverzorgingskwesties (het gebruik van 'om', de

komma tussen twee persoonsvormen enz).

3. Een relatief groot aantal van de oordelen heeft betrekking op verbanden tussen zinnen en alinea's.

Wanneer men schrijfadvies meer wil laten overeenstemmen met de beoordelingspraktijk, dan moet men zich realiseren dat teksten vooral inhoudelijk beoordeeld worden. Het belangrijkste onderdeel waarop een schrijfadviseur iets kan bijdragen, is de structuur van de tekst, in termen van verbindingen tussen zinnen en opbouw in alinea's. Naar alle waarschijnlijkheid kan dan op grond van een rijke traditie progressie worden geboekt.

NOTEN

1. Het is van belang om hier op te merken dat het alleen gaat om het categoriseren van oordelen. Ook de naar het oordeel van de onderzoeker onjuiste oordelen moeten kunnen worden ondergebracht. Bijvoorbeeld het oordeel dat het woord 'voorwaarde' in de voorbeeldtekst (regel 11) zonder lidwoord te vaag is, of het oordeel dat op regel 13 een nieuwe alinea moet beginnen.
2. Een negatieve en positieve overschrijding mogen niet verward worden met een negatief of positief oordeel. De in dit artikel gegeven voorbeelden kunnen alle aanleiding zijn tot zeer verschillende oordelen. Dit strookt ook met de beoordelingspraktijk. In het ene geval wordt bijvoorbeeld een herhaling als zeer positief gezien, en in het andere geval niet, en in weer een ander geval geeft dit verschijnsel helemaal geen aanleiding tot een oordeel.
3. Uiteraard kwamen in dit experiment niet alle tekstelementen aan de orde. Een voorbeeld: het oordeel dat 'werkeloze' in regel 14 ten onrechte een 'e' bevat of juist een bewijs is van een moderne schrijfrant, werd door geen van de veertig proefpersonen gegeven.
4. In dit overzicht is niet aangegeven hoe vaak een bepaald oordeel is gegeven. Het gaat alleen om de aard van de oordelen.